

nus Curcellaeus. Ha az ember az említett teológiai tételeket és a könyv forrásait egymásra vetíti, meg kell állapítania, hogy az elmélkedések a legfontosabb remonstráns tételeket mutatják be és terjesztik az erdélyi olvasók körében. Tehát módosítanunk kell a korábbi egyháztörténeti kutatás eredményeit. A remonstráns eszmék Erdélyben nem a 18. sz. elején jelennek meg, hanem már a 17. sz. közepén.

A könyv sikerét és elterjedtségét különböző okokkal magyarázhatjuk. Egyrészt a 17.sz.végén az erdélyi Egyház feltehetően tudatos egyházpolitikai megfontolások alapján a remonstránsok felé fordult, mivel ezzel a kapcsolattal becsatlakozhattak az európai protestáns egyházak res publicájába. Az Imádságkönyv megteremtette ehhez az orientációhoz az alapot a hívek körében. Másrészt a kézirat első része szisztematikus dogmatikát nyújt, amiben alig található nyoma a radikális hagyománynak, így tanítható és tanulható. És végül az elmélkedések valóban az egyéni kegyességet szolgálják, ezért tudtak Szent-ábrahámi Dogmatikájának megjelenése után is tovább élni.

(A következő számunkban folytatjuk a konferencián elhangzott előadások közlését)

PARÁSZKA MÁRIA SZONJA

BRASSAI SÁMUEL PUBLICISZTIKAI TEVÉKENYSÉGE ÉS HATÁSA A XIX. SZÁZAD MŰVELŐDÉSI ÉLETÉRE

Brassai egész élete munkával telt el, a tudás hatalmának megszerzése éltette, s mindig ez adott erőt neki az újabb és újabb tudományok felé forduláshoz... Publicisztikai tevékenysége is szerteágazó és gazdag.

Első műve A gyönyörűségről 1832-ben jelent meg a Nemzeti Társalkodóban, amelyben arról írt, hogy mit jelent az embernek a szép művek szemlélése és hallása. Már ezzel a dolgozatával is tanítani akart, mint később is egész életében... Ezért fő célja az volt, hogy felébressze az emberekben a művészet és a természet iránti szépérzékét, s megszerettesse mindenkivel. Brassai köztudottan vitatkozó hírében állott, aki meghallgatta mások véleményét, de saját véleményformálásához, egyéni felfogásához mindig ragaszkodott; műveivel az akaró és cselekvő emberekre szeretett volna hatást gyakorolni. Szerette a filozófiát, szívesen tanulmányozta a nagy filozófusokat, de igazi énje a földön akart élni testestől-lelkestől. Ez határozta meg egész munkásságát.

Írói, szerkesztői tevékenységének idején sok kritika érte Brassait, s mivel ő is kemény kritikusként bizonyult, sokat támadták. De munkáját sok jeles ember elismerte, méltatta. Szemére vetették azt is, hogy nincs megfelelő végzettsége, iskolája. A tudása azonban mégis rengeteg embert meggyőzött. Ezért is bízták rá annak idején - a Casinó megalapítása után, mely Bölöni Farkas Sándor nevéhez fűződik 1833-ban - a népűjság szerkesztését. A Casinóban élénk szellemi élet folyt, ez lett a nemzeti élet, a hazafias szellem ápolója, s a sok irányban

művelt Brassai meghatározó személyisége lett a Casinónak. Itt ismerkedett meg Barabás Miklóssal is, aki később lefestette, s Brassai vezette be a Casinóba Petőfit 1847-ben.

1834-ben elindította tehát a Vasárnapi Újságot - ez lett a néplap neve -, mely eleinte az Erdélyi Hírlap mellékleteként jelent meg, de később önálló lapként látott napvilágot, mely újság a hasznos tudnivalók tárháza volt. Ebben Brassai a hazafias, erkölcsös élet szószólója. Ez a lap hosszú évekig segítette munkáját tanárként is, mert elképzeléseinek hangot adhatott az olvasóközönség előtt, s ugyanakkor támogatókra is lelt bennük. Merész kritikái a sok támogató mellett ellenségeket is szerzett a tudósoknak, de ez nem keserítette el, hanem további munkára ösztönözte. Brassai úttörőnek számított abban is, hogy sürgette az igazi történelem megírását és tanítását - fontos, hogy a gyermekek tanuljanak nagy elődeink példáiból -, megelőzve ebben Horváth Mihályt is. Tanulmányozva a külföldi pedagógusok tevékenységét és oktatási módszereit, már 1836-ban írt a Vasárnapi Újságban a kölcsönös tanításmódról és annak fontosságáról, hasznáról. Ugyanakkor saját elképzeléseit is mindig bemutatta a lap hasábjain is, az oktatásról. 1836-ban írta: „Csak kezdjük ott, a hol kezdeni kell, és ne lépünk soha tovább, míg előbbi lépésünkben erősen meg nem állunk... aztán akár melyre biztosan indulhat a tanuló. Ez a fűvészet tanulásának egész titka.” (Vasárnapi Újság Egy kis útmutatás a fűvészetéről, 155. old.) S mivel sokszor visszatért a különböző oktatási-nevelési módszerekre az újságban, álljon itt még egy idézet, de már 1881-ből. „Módszerünket legkényelmesebben ugyan házi tanításra használhatni, de a kiseddévó intézetekre, kisiskolákra, sat. is alkalmazható, csakhogy minél apróbb csoportokra kell a gyermekeket osztani, mert beszélgetési módszer egyszerre sok gyermekkel nem kivihető.” (246.old.)

Hosszú évekig (15 évig) szerkesztette Brassai a Vasárnapi Újságot, de szeretett volna többet adni az ifjúságnak, több segítséget nyújtani a szülőknek a nevelésben, ezért 1851-ben elindította a Fiatalság Barátja c. újságot, amelyben matematikai, történelmi feladványokat közölt..., megjelentette Gyulai Pál és Arany János verseit..., történelmi megemlékezéseket írt..., szólt a napfogyatkozásról stb. Ebből az újságból azonban összesen csak hat füzet jelent meg. A fentiekhez hasonló céllal jelent meg a Természetharát is 1843–1848 között.

Időközben Brassait tanárrá választották 1837-ben, de azért az írással, szerkesztéssel nem hagyott fel; az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyveiből 1859–1873 között évente 6-7 füzet jelent meg; a Criticai Lapokból csak egy 1855-ben, A magyar nyelv ellenőréből 2 füzet 1852-ben; az Összehasonlító irodalomtörténeti lapokat 1877-ben Metzl Hugóval együtt szerkesztette. A felsoroltakon kívül azonban még számos újság szerkesztője, társszerkesztője volt, de sokat írt más lapokban is. Miután tanárrá választották, még többet foglalkozott oktatással, neveléssel, tapasztalatait szívesen megosztotta másokkal is. Szíven viselte az ifjúság gondjait, problémáit, kereste a megoldást az oktatás megreformálására; kiállt a magyar nyelven való tanítás megvalósítása mellett. Látva a népoktatás siralmas helyzetét a tankönyvhiány miatt, elindította a Kék könyvtár sorozatot, s tankönyveket írt, szerkesztett, fordított. A magyar nevelés

története (Bp. 1988, Bajkó Mátyás és mások) kiemelkedő tankönyvíróként emlegeti másokkal együtt.

Brassainak elévülhetetlen érdemei voltak tehát a magyar népiskolai oktatás fellendítésében, mert egész egyéniségével nevelt, oktatott, kereste a megfelelő módszereket a tanítás színvonalának emelése érdekében. Dr. Kiss Áron A magyar népiskolai tanítás története (Bp., 1881) c. munkájában írja róla: „Nevelési íróink közül Brassai az első, ki az oktatási elveket eredeti, önálló gondolkodáson alapuló rendszerbe foglalta. Elmélete bátran kiállja a versenyt akár melyik német pedagóguséval, s mint magyar gondolkodás szüleménye, ránk nézve kiváló fontosságú.” (184. old.)

A magyar nyelv szép és helyes használatával nagyon sokat foglalkozott Brassai cikkeiben (pl. Az anyanyelvi oktatás taneszközei - Néptanítók Lapja 1876, A magyar nyelv taneszközei - Néptanítók Lapja 1877) és könyveiben egyaránt (A magyar mondat - 1860; A magyar bővített mondat - 1870; A mondat dualizmusa - 1885). Az anyanyelvre építve tehát egyik legfontosabb gondolata volt az, hogy tanuljon mindenki nyelveket, s legyen ezáltal kitekintése a világra, mert minden néptől lehet tanulni valamit. Nyelvkönyvei - Ingyen tanító francia nyelvmester, Okszerú vezér a német nyelv tanítására – több kiadást is megértek – alapján kiemelte a nyelvtanítás - tanulás elsődlegességét, mert az az emberi agy egészét foglalkoztatja, s úgy tartotta, hogy a természettudományokhoz érettebb ész kell, s ezért azt később iktassuk be a tanulni valók közé.

Brassai publicisztikai tevékenységének kétségtelen pozitív hatása a XIX. sz. művelődési életére több területen is megmutatkozik. A mindig vitatkozó, újat, jobbat kereső szellem népe felemelkedését, megmutatkozását, megmaradását a nyelvében erősödőnek szerette volna látni, s ezért azonnal ellenségnek tartotta azokat, akik vétettek a magyar nyelv tisztasága ellen, s véleményének hangot adott különböző fórumokon. Igaz, hogy ezzel sok ellenséget szerzett magának, de az író és kritikus egyszemélyben nemzetének, s a nemzet nyelvének akart csak szolgálni, senki másnak. Nyelvészeti dolgozatai, írásai közül kiemelkedik a Szórend és accentus c. akadémiai értekezése (1888), melyben leírja, hogy a magyar eredeti nyelv, mely tényt ő mindig hangsúlyozott. Nem csak irodalmi, hanem zenei és színházi kritikákat is írt - nagyon szerette és művelte a zenét -, melyek élvezetesek és tanulságosak voltak.

Írói munkássága alapján Brassait már 1836-ban jelölik akadémiai tagnak (ajánló: Szemere Pál, báró Wesselényi Miklós, Vörösmarty Mihály és Perger János), de nem kapta meg a megfelelő szavazatot, csak 1837-ben, akkor is csak a IV. osztályba - matematika és természettudományi tagozat -, holott a bölcsészeti és történelmi osztály illette volna meg. S bizony több évtizednek is el kellett telnie ahhoz, hogy taggá váljék. Mivel az 1850-es években Pesten lakott, rendszeresen részt vett az Akadémia értekezletein, s bírálta is magyartalanságát (1852-ben). A filozófus, nyelvész Brassai szakadatlanul dolgozik... Kiténtésként éri, amikor 1865-ben az Akadémia beválasztja abba a bizottságba, amelyet a magyar helyesírás ügyében küld ki, hiszen Brassai a természettudományi osztályhoz tartozott. De azért 1857-ben a filozófiai osztályban felolvasott Logikáját Marczibányi-díjjal jutalmazta; felismerték kiváló érdemeit.

1859-ben Brassai visszaköltözött Kolozsvárra, s mivel messze van a fővárostól, nehéz jelen lennie az akadémiai értekezéseken, s ezért sokszor más olvassa fel dolgozatait. De 1865-ben (28 év után) az Akadémia végre rendes tagjává választotta a második osztályban. S természetesen nem hiába. Brassai megírta módszertani értekezéseit, melyet három részben olvasott fel: Módszerről, Mit tanítsunk?, Módszer és némi alkalmazásai címen. Ezen munkájának legfontosabb alapgondolata; keveset, jól és lassan. Művében kiemelte, hogy; „... az egyedül helyes és célszerű oktatás az, mely az oktatót alkalmassá teszi az oktatásnak nélkülözésére, azaz művének önerején való folytatására.” (A módszerről, I. rész, 49. old.) Szerinte nem mindegy, hogyan tanítunk; fontos a fokozatosság, s az is, hogy mindig igazságot tanítsunk; legyünk következetesek, csoportozzunk óvatosan, ismételjünk célszerűen... Mire a fenti gondolatokat megfogalmazta, már több évi tanítási tapasztalat állt mögötte, mert nevelőként kezdte, tanárként folytatta, s később (1872-ben) majd az egyetemen kamatoztatta tanítási elképzeléseit, módszereit. Sokszor hangsúlyozta, hogyha a tanár tanítási módszere megfelelő, akkor már minden a tanítványon múlik, mégpedig az akaraton, melynek különben is nagy jelentőséget tulajdonított.

Brassai a tanítás mellett soha nem szűnt meg írni, mindig mindenről kifejtette véleményét. Írt a Keresztény Magvetőbe az iskolaügyről; a Budapesti Szemlébe a középiskolák helyzetéről, a tankönyvekről a Néptanítók Lapjába, s rendszeresen jelentek meg írásai az Unitárius Közlönyben is. 1888-1894 között szerkesztette a Család és iskola c. újságot, melyből szintén sok segítséget kaptak az olvasók, akiknek széles rétegeit célozta meg írásaival.

A tudós Brassai a tudományokat bizonyos szociális beállításból nézte, szerinte az ember azért foglalkozik a tudományokkal, hogy elveit értékesítse, hogy a tudomány jobbbá, könnyebbé és örömtelibbé tegye az életét. A tudomány eszköz és nem végcél, mert a vele való foglalkozás gyönyörűséggel jár, mert maga-magában találja meg jutalmát; a haladás örömeiben. A fentieket szinte szó szerint értelmezhetette Brassai, mert ő mindenféle tudományt művelt, s mondhatni inkább napi szükségletre írt. Tudását szétforgácsolta apró dolgokra, mert megelégedett azzal, hogy rávilágított dolgokra, jelenségekre; minden művészi hatást a közvetlen kifejezésben keresett, a stílus érdekelt legjobban, s ezt bírálta...Bírálatában két dolgot vizsgált mindig; a módszert - ez volt a vesszőparipája - és a fogalmak értelmezéseit. Tehát nem az a csodálatos, hogy a világ útja végtelen, hanem az hogy az ember ezt meg tudja mérni. A tudomány is csak úgy haladhat, ha a neki megfelelő módszert alkalmazzák benne, mert a módszer a tudomány művészete. Brassai szerint az iskola célja nem az, hogy tudományra neveljen, hanem a módszerre, mely arra képesít, hogy a gyermek a jövőben a maga lábán haladjon előre a tudomány valamely területén, ezért aztán ne tanítsunk fölösleges tárgyakat, melyeket a gyermek később nem hasznosíthat. Nem ismeretek sokaságát kell megszerezni, hanem hasznosíthatókat.

Brassai a fogalmak tisztázásán és a módszerek tökéletesedésén dolgozott; tanítványait önálló, alkotó munkára nevelte; olvasóit is ügyesebbé akarta tenni tárgykörének önálló művelésében; ő a nyers ismeretek pusztá gyűjtését

semmire sem becsülte. A természetben is legfontosabbnak a célszerűségi törvényeket tartotta - a növények, az állatok is túlélésre törekednek. Szerinte az ember (a tanuló) a könyvből megtanult vagy tanártól hallott szabályokat csak ideig-óráig őrzi meg emlékezetében, aztán elfelejti, de ha maga győződik meg valamely igazságról, törvényszerűségről, s maga találja meg a szabályt, akkor tudása élő marad. A Számító Szokráteszben írta (angolból fordította), hogy a gyermek szabályok helyett tegye próbára saját ügyességét.

Brassai tehát mindenféle tudományt művelt - életrajzíróival ellentétben - még jogot is, melyet egy kéziratában találtam: Észjogtan címmel. Simon Domokossal együtt írta 1875-ben, melyben többek között azt írja: „A jog az embernek társadalmi együttélésén alapul, feladata pedig azok alapján meghatározni a külső szabadság szabályait, ahol tehát a természet (phısica) törvényei szerinti együttélés lehetetlenné válik, ott a jogtörvény megszűnik, alkalmazása lehetetlenné lesz. Ehhez járul, hogy az ember, mint eszes és szabad lény, alanya a jogtörvénynek...” (23. old.)

Brassai a hit védelmére vállalkozott, de nem fogadott el olyan hitet, mely a tudást kirekeszti; állítja, hogy egészséges hit nélkül nem élhet meg a tudás maga sem; a fanatizmust azonban mélyen elítélte. Szerinte minden tudományok vezetője a filozófia, s ő sokat foglalkozott ezzel a tudománnyal. Élete alkonyán foglalta össze filozófiai nézeteinek legfőbb téziseit Az igazi pozitív philosophia c. művében 1895-ben (ez volt utolsó nagy munkája). Ebben az értekezésében Comte pozitívizmusából indult ki, de lényegesen bírálva azt. Brassai a filozófiát deduktív tudománynak tartja; a filozófiának alapelvéből, vezérelvéből kell kiindulnia - írja -, s ezt a követelményt minden bölcséleti rendszer szerzője igyekezett teljesíteni. Fontos erkölcsi elvként fejt ki az akarat szerepét, melynek azonban önkéntesnek kell lennie, mert ha az ember kényszerűen cselekszik, akkor az akaratot úrból szolgává alázza. Hangsúlyozza, hogy csak a véleményét fejt ki, melyet el lehet fogadni, de el is lehet vetni; szerinte az Isten az akarat mellé tanácsadónak rendelte az értelmet és okosságot, segítségül melléjük rendelt három támaszt is, melyek; a nevelés, az állam, a vallás. A nevelés szerepe pedig döntő fontosságú az emberek életében.

Brassai a XIX. század Magyarországnak meghatározó személyisége volt. Tevékenységének sokrétűségével, tudásának átadásával - cikkeiben, tan-könyveiben, tanulmányaiban -, anyanyelvünk ápolásával mélyrehatóan hozzájárult az akkori művelődési élet élénkítéséhez, szinten tartásához, gazdagításához. Publicisztikája szerteágazó - legjelentősebbek a neveléssel és a filozófiával foglalkozó írásai -; kritikái jellegűek még akkor is, ha sokan vitatkoztak vele, de még többen természetesen támogatták. Egyéniség volt, olyan ember, aki tisztelte embertársait, támogatta a fiatal tehetségeket tanulmányaikban, tudásával, szerénységével tekintélyt vívott ki magának. Pedagógiai, neveléstani tapasztalatait, módszereit széles körben felhasználhatónak találok a mai gyermekek nevelésében-oktatásában egyaránt.

Dr. GAAL GYÖRGY

JAKAB ELEK ÉS KOLOZSVÁR

Jakab Eleket már egy százada, halála óta, úgy emlegetik, mint Kolozsvár történetíróját. Ezzel meg is különböztetik egykori osztálytársától, a város másik nagy XIX. századi történészétől, Kőváry Lászlótól, akit Erdély történetírójának szoktak nevezni. Életükben számos párhuzam és ellentét található. Itt három közös vonást emelünk ki: mindketten nagyon szerették a Szamos-parti várost, s mindent megtettek érte, itt érezték jól magukat; hű és szolgálatot vállaló tagjai voltak unitárius egyházuknak; lankadatlanul, életük utolsó napjáig írtak, óriási életművet hagyva maguk után. A legfőbb különbség életútjukban mutatkozik. Kővárynak Kolozsvárt leélt boldog öregkor jutott, Jakab Eleket hivatali szolgálata a fővárosba, száműzetésbe sodorta, ahol anyagi gondok s állandó visszavágyódás árnyékolták be utolsó évtizedeit.¹

Jakab Elek alig több, mint egy negyed századot élt Kolozsvárt. A Nyárad-völgyi Szentgeficén született 1820. február 13-án egy II. Rákóczi Györgytől nemeslevelet nyert régi székely kisbirtokos család sarjaként.² A helybéli elemi iskolában a később népköltészeti gyűjtőként számontartott Tiboldi István tanítja, 1829-től Székelykeresztúrra kerül a Koronka József vezette Unitárius Gimnáziumba. Az unitáriusok akkoriban egyetlen „főtanodával” rendelkeztek, a kolozsvárilal. A legtehetségesebb keresztúri diákok is ide jöttek a filozófiai tanfolyam elvégzésére. Jakab 1837 őszén kerül Kolozsvárra, abban az évben, amikor Brassai Sámuel korszakalkotó munkásságát kezdi a kollégiumban. A bölcséleti tanfolyamon még három Székely tanít (Miklós, Sándor és Mózes), kik közül Miklóst a következő tanévben püspöknek választják. Ekkoriban éppen Aranyosrákosi Székely Sándor, a költő és történész az igazgató. Anyai ágon rokona a szentgericei kisdíáknak.³ A tanári kar 1840-ben még Kriza Jánossal egészül ki.

Aranyosrákosi Székely Sándorról írt dolgozatában maga Jakab Elek is felidézi kolozsvári jelentkezését: „Midőn e sorok írója 1837-ben a kolozsvári unitárius főtanodába ment felsőbb tanulmányokat hallgatni, Székely igazgató volt, s atyja úgy ajánlotta pártfogásába, mint egy közeli rokonának fiát. Székely Sándor megkérdezte nevét, s azonnal rá emlékezett, örömét fejezte ki, hogy fiokat tanították, s megígérte, hogy segíteni fogja. Két nap sem telt el, midőn egy délután behívatott, elémbe terjesztette, hogy két r. katolikus vallású fiút akar kezem alá adni, akik közül egyik most kezdi a tanulást, s másik saját intézetökben rossz osztályzatot kapván elidegenedett a tanulástól. Reméli, hogy nekem sikerülni fog velök a tanulást megkedveltetni. Megígértem, ő biztosított és jó tanácsokat adott nekem. Másnap már tanulhatásom teljesen biztosítva volt. Egyik növendékem Szerdahelyi Kálmán volt, a másik Balázs Károly. Az első a magyar színpad elsőrendű díszévé fejlődött, utóbbi derék hivatalnok ma is a kolozsvári tudományos egyetemnél”.⁴